

מתוך ילקוט מורשת, חוברת מ"ה, אפריל 1990

צבי ארז, שלוש מגמות בלימה – מאמצי ההצלה של יהודי הונגריה

אחר ה-19 במרץ 1944 מצאה את עצמה יהדות הונגריה – בגין הכיבוש הגרמני – בסכנת חיים בלתי-אמצעית. בכתבי זכרונותיהם ובעדויותיהם השונות טענו מנהיגי יהדות זאת אחר 1945 – כמעט פה אחד – כי חודשים רבים, אפילו שנים לפני הכיבוש ידעו אל-נכון את כוונות הנאצים לגבי גורל היהודים. אכן, לא רק יהודי מאויים, אבל כל איש הונגרי וכן ומישיר-מבט אל תוך המציאות יכול היה לדעת בקלות יחסית את אשר ארע בשטחי ברית המועצות הכבושים, על אדמת פולין שקרסה ובכל שאר האתרים, בהם הגרמנים נטלו לידיהם את "פתרון הבעיה היהודית" או מוטב לומר: את **היסול הקיום היהודי**.

בכל זאת, חרף הזרם האדיר של המידע – הפליטים שבאו תחילה מן המערב ואחר כך מן הצפון ומן המזרח לא הגזימו בתיאוריהם – ראשי היהדות המאורגנת, נשיאי שתי הלשכות הארציות, ה"נאולוגים" וה"יראים", היו משוכנעים ש"זה לא יקרה אצלנו!". אמונה עיוורת זאת היתה קיימת בכל אחד מן הגיטאות גם קודם לכן. מנהיגי יהדות הונגריה היו סבורים כי מה שארע בשוליים, מחוץ לשליטה הישירה והמלאה של הגורמים המוסמכים – השחיתות בקמפנין-פודולסק ובאויודק, גורלם המר של אנשי פלוגות הכפיה שנרצחו באזור נהר הדון – לא יהיה מנת-חלקה של היהדות החיה בשלווה יחסית "בארץ האם ובשטחים המשוחררים".

- עוצר הונגריה לא ירשה הישנות מקרים כאלה!

- החכמה המדינית של ראש הממשלה **קאלאי** תנחה אותנו, יחד עם הארץ כולה, אל הנווה שאנן של השלום המיוחל! מן הדין להוסיף כי שתי התקוות הללו, במיוחד השניה, היו משותפות ליהודים ולאומם החוגגים ההונגריים שביקשו לפרוש מן הברית הכרותה בין ברלין לבין בודפשט. הטעות שניתן לכתותה גם כאשליה מתוצרת עצמית שטופחה מול מציאות שותתת-דם מעבר לגבולות הונגריה, נתבררה עד מהרה אחר הכיבוש. התקנות המגבילות, ההוראה לענוד את הטלאי הצהוב, החרמת הרכוש היהודי. הריכוז בגיטאות, רדפו זו את זו במהירות מסחררת גם בהשוואה לשאר ארצות הכיבוש הנאצי. וכבר הוחל בריכוז קרונות הבקר ועליהם הציון "מ.א.ו." – הונגריה, דהיינו "רכבת הממלכה ההונגרית".

ההמשך הוא כיום, ארבעים וחמש שנים מאוחר יותר, היסטוריה מוכרת.

במידה קטנה בהרבה מוכרת **ההתנגדות** של יהדות הונגריה, או אם לדייק: נסיונות ההצלה העצמית של יהדות זאת. סקירתם מצביעה על שלושה מישורים, השונים זה מזה. לאמיתו של דבר, נראה כי מדובר בשלוש מגמות בלימה.

הראשונה יזומה מטבע הדברים על ידי אישי המימסד היהודי. בראש וראשונה מדובר בנסיונות של חברי המועצה היהודית המרכזית שהוקמה בעיר הבירה להגיע את אותם הגורמים ההונגרים, אשר עמהם נוהל – אם להשתמש במינוח של ימינו – מעין דו-שיח לפני היום הנמחר ההוא בחודש מרץ 1944. יושב הראש שטרן ועמיתיו הקרובים, משפטנים מעולים, בעלי השכלה ונסיון מעשי ממדרגה ראשונה, או קברניטיה היהודים של התעשייה ההונגרית, החזיקו קווי-תקשורת, אפיקי-מגע ישירים, למרות ההגבלות החוקיות, אל ראשי השלטון בבודפשט. אלא שאחר כניסת הגרמנים "חייגו" לשוא במשך חודשים ארוכים! איש לא רצה לדבר עמהם. אחד מסגני יושב הראש ואחד מחברי המועצה היהודית אמנם השכילו להעפיל, כנראה רק בשלהי יוני 1944, אל המצודה המלכותית, בה ישב הורטי ועותקים של "פרטיכלי אושוויץ" בידיהם. ראש המדינה קיבל את שטרן לראיון רק באוגוסט; ראש הממשלה, שר הפנים ומזכירי המדינה שיזמו וביצעו את הגירושים להלכה, התחמקו מכל מגע עמו. סגן ראש הממשלה ושר האוצר אמנם ניאות לשוחח עם סגן יושב הראש, אלא שהדגיש כי הוא מתראה עם עמית לוועד מפקח של אחת התשלובות... והכחיש את שילוח היהודים להשמדה בעצם הימים בהם הוא בוצע.

בתחום ההצלה היה ההישג הבולט של המימסד השגת תעודות-פטור לאותם יהודים "שתרומתם למולדת ההונגרית היתה רבת-משמעות". בעקבות התעודות הללו זכו **כחמשת אלפים** לפסק-זמן באוקינוס הסוער של הרדיפות, עד ל-15 באוקטובר 1944 – הודות לרצונם "הטוב" של השלטונות ההונגרים. מגמה זאת מכונה אפוא **מגמה הונגרית**.

התהליך הממושך של משא ומתן ישיר עם הגרמנים מהווה את מגמת ה**בלימה השנייה**. המימשל ההונגרי כמעט לא ידע אודותיה. משום כך לא יכלו ההונגרים להשפיע בשום צורה על אופי המגעים והסיכומים שהושגו בין דוקטור **קסטנר** לבין אגף מסוים ב-S.O. הגרמני. רקע המגעים: בסתיו 1943 הבין הימלר מן הסתם, כי גרמניה עלולה להפסיד במלחמה. הגסטאפו עלה על עקבות אחד מחוגי הקושרים נגד הפיהרר, אך הרייכס-פיהרר של ה-S.O. עוד לא הורה להשמיד את האופוזיציה המתגבשת לנאצים מבפנים. הוא עצמו תר אחר חגורת הצלה – אישית לעצמו וממלכתית לרייך העומד לקרוס. אולי בגין תמונת העולם המעוותת שלו ביקש למצוא אותה דווקא אצל "יהדות העולם".

הימלר הורה לנאמניו למצוא קשר אל דוקטור קסטנר אחר ה-19 במרץ. הם מצאו איש שצבר נסיון רב במגעים חשאיים ומסובכים מימי היותו מזכיר הסיעה הפרלמנטרית היהודית בפרלמנט המלכותי הרומני. הוא פעל כמנהיגה הכל-יכול כביכול של ועדת העזרה וההצלה, שהוקמה במחתרת עוד שנה לפני הכיבוש על פי הדרכת שליחי הישוב בקושטא הנייטרלית. משם הם קיימו רשת מגעים די מסובכת, כנראה לא בלי לעורר חשדות הנאצים, אך בסופו של

דבר היה דוקטור קסטנר מעין "זאב בודד". למרות הבלדרים, הכספים וההשפעה הרבה שרכש, לאמיתו של דבר לא ניצב מאחוריו כוח ממשי כיאה ל"נציג יהדות העולם"... בעת משא ומתנו עם השטן, אולי רק חש באופן מעומעם את כוונותיו האמיתיות של הימלר, שכן שליחו בהונגריה לענייני שילוח היהודים, אייכמן, השקיע מרץ רב יותר בהתאמת "לוח ההסעים" מאשר בפיתוח הקשר החשוד של מפקדו עם היהודים. בחשבון קובעת השורה האחרונה: בעלות הברית המערביות גמרו אומר לא לבוא בריב עם ברית המועצות בגלל ההצעה "הנדיבה" להמיר מיליון יהודים שנמצאו עוד בחיים בסחורות שונות ומשונות.

מגמת הבלוימה "הגרמנית" הצילה בסופו של דבר חייהם של אלף שש מאות ושמונים יהודים שיצאו ב"רכבת קסטנר" דרך ברגן-בלזן לשווייץ. זאת ועוד: כמפרעה ל"עיסקה" הגדולה נותבו עוד כחמישה עשר אלף יהודים מארבע ערי-שדה הונגריות לסביבותיה של וינה, רובם נשארו בחיים עד לשחרור.

מרכיבי העימות הישיר והיום-יומי מהווים את מגמת ההצלה **השלישית**. מן הדין להדגיש: ברית תנועות הנוער החלוציות יצאה למאבק מן המחותרת. נסיון הפליטים מפולין ומסלובקיה נוצל ויושם בצורה מעולה לנסיבות המאיימות של כעשרה חודשים, ממרץ '44 ועד לינואר '45. המחותרת החלוצית החלה מהבטחת העימות הישיר באמצעות הכנת תיעוד "ארי"-נוצרי, המשיכה בהבקעת הגבולות הן לרומניה והן לסלובקיה, בה חלה רגיעה מסויימת (בהשוואה להונגריה) בעוצמת הרדיפות. אלפי יהודים ניצלו בדרכי "הטיול" וה"רה-טיול", כלומר השיבה צפונה.

בשלב מאוחר יותר, כבר אחר הפיכת מפלגת "צלב החץ" (15 באוקטובר 1944), עת הותר דמה של שארית היהדות שהיתה מרוכזת בעיר הבירה, התאימה המחותרת החלוצית את כלי הבלוימה שלה לנסיבות המחרידות החדשות. כתבי החסות שהוצאו לכאורה בכמות מוגבלת בידי הנציגויות הדיפלומטיות בבודפשט זויפו-שוכפלו-הופצו ברבבות עתקים, נוסף לפריטי התיעוד "הנוצרי" שהיו כבר בשימוש. כל אחת מן התעודות הללו יכלה להציל חיים, שכן כל מי שיכול היה להציג נייר "טוב", שעה שנצטוו להזדהות לפני משמרות "צלב החץ", שבאו לגרש את היהודים מערבה או לרצחם נפש על גדות הדנובה, הרוויח זמן וזכה בחיים. אין זה מקרה כלל ועיקר, כי נוצר מגע הדוק בין הציונים לבין גופי המחותרת ההונגרית המתעצמת למרבה הצער באיטיות רבה. יתר על כן בניגוד לשאר ארצות אירופה הכבושה, בהן היהודים הנרדפים נעזרו על ידי המחותרות האנטי-נאציות הלאומיות-המקומיות, הרי בהונגריה נעזרה המחותרת ההונגרית באחותה הציונית, שבמבחן הדמים היתה יעילה ממנה בהרבה! המחותרת החלוצית השכילה לחלץ את חבריה האסירים מבין כתלי הכלא הצבאי. תולדות המחותרת ההונגרית אינן מכירות עוד מעשה כזה או דומה לו.

המאבק באויב היה משותף, אלא שהיהודים הסתכנו יותר והחלוצים היו נועזים הרבה יותר. מן הדין להזכיר עוד שתי פעולות של אנשי מגמת הבלוימה השלישית: עת הוקמו שני הגיטאות של בודפשט, "המרכזי" לעמך ישראל והגיטו "הבינלאומי" לבעלי כתבי החסות, נטלו על עצמם קומץ פעילי המחותרת את אספקת מזונותיהם של יושבי הגיטאות האלה. היא נמשכה אפילו בתנאי המצור בינואר '45. אלפי ילדים יהודים מצאו מקלט במעונות הילדים שהוקמו ונהלו על ידי שליחי תנועות הנוער החלוציות. הם כינסו את הילדים העזובים וניסו כמיטב יכולתם להכניס לקראת ארץ ישראל בבוא פעמי השיחרור המיוחל.

נושא סקירה זו הם המאמצים **היהודים העצמאיים** בתחומי ההצלה. לשם השלמת התמונה מן הדין להזכיר שפעלה עוד מגמת בלוימה. מפעיליה היו גורמים דיפלומטיים, כנסייתיים ואחרים. במסגרות הללו פעלו הציריות השבדית (ולנברג), השווייצרית (לוצ), משלחת הותיקן (הנונציוס רוטה), הקונסוליות של ספרד ופורטוגל (עליהן השתלטו אישים אנטי-פאשיסטיים), הצלב האדום הבינלאומי (בורן) והצלב האדום השבדי (לאנגלט). ולנברג, לוצ ובורן, שחרגו הרבה מעבר למוסכמות של התקנונים הדיפלומטיים, לא זכו בדרך כלל, דווקא בשל "חריגות" אלה אל עבר האנושיות בתחום הסיוע ליהודים הנרדפים, לתמיכה מלאים מן המנגנונים של המימסד בארצותיהם... עם זאת חובה לציין, כי כמה וכמה זרועות פעילות של הבלוימה הבינלאומית אוישו על ידי הציונים (בראש המחלקה הבכירה של הצלב האדום הבינלאומי עמד נשיא ציוני הונגריה קומולי, שנרצח על סף השיחרור).

קשה לקבוע בדייקנות כמה יהודים ניצלו הודות לפעילות המחותרת הציונית וכמה בזכות יוזמותיהם של קומץ חסידי אומות העולם. אומדן זהיר מאד מצביע על ארבעים-חמישים אלף יהודים שחולצו מחדר ההמתנה של החידלון על ידי הפעילות הישירה והעקיפה של מגמת הבלוימה השלישית. מספר דומה ניצל הודות ללחץ הבינלאומי ועוד יותר בזכות "תרגום" ומימוש הלחץ הזה בימי האנרכיה הגוברת של חורף '44. אולם חובה להזכיר גם, כי בסופו של דבר בא השיחרור עם הצבא הסובייטי. חייליו לא נלחמו למען היהודים, כמוכן. זאת עשו אחרים – יהודים למען יהודים – בחזית, אשר בה המגוננים לא יכלו להציג תת-מקלעים, טנקים ומטוסים.

בברית הונגריה לא ארע מרד בשני הגיטאות. יחידות פרטיזנים לא יכלו לבוא במגע קרבי עם הנאצים ועוזריהם, אם כי ידוע שהוחל בארגון ובהשגת הנשק הדרוש. המירוץ עם הזמן, המקום והאויב האכזר הסתיים עם השיחרור. מי ששרד בחיים – ניצח.